

Zvonko Pažin – Silvana Fužinato
ANTROPOLOŠKO-SOCIJALNI ELEMENTI U LITURGIJSKIM
KNJIGAMA PRIJE DRUGOGA VATIKANSKOGA SABORA
*Anthropological and Social Features of the Pre-Council Liturgical
Literature*

UDK: 2-282"15/16": Oecumenicum concilium Vaticanum (II 1962.-1965.)
27-662:3]"15/16"

Pregledni rad
Review
Primljeno 16/2021.

445

Sažetak

U ovome članku autori istražuju antropološke i socijalne elemente u liturgijskim knjigama objavljenim u XVI. i XVII. st., koje su većim dijelom nepromijenjene vrijedile sve do Drugoga vatikanskog sabora (1962. – 1965.). U prijašnjim je stoljećima Crkva imala isključivu ingerenciju i u nekim područjima koje danas pokriva građansko društvo (država): školstvo, zdravstvo, ženidbeni zakoni, vođenje matičnih knjiga. U svome istraživanju autori pokazuju kako su u spomenutim knjigama donesene i neke odredbe koje uz liturgijsko imaju i određeno antropološko i sociološko značenje. To su upute o čistoći crkvenoga ruha i crkvenoga posuđa, te o čistoći crkvenih službenika. Jednako tako susreću se detaljne odredbe koje se odnose na ćudoređe (stidljivost) te na odnos između muškaraca i žena, pri čemu je vidljivo da su žene u podređenom položaju u skladu s običajima prijašnjih vremena, što se dobrim dijelom temelji i na biblijskoj tradiciji. Knjige također donose upute i odredbe o drugim važnim vidovima života, osobito glede sklapanja ženidbe, pri čemu se pazi da budu ispunjeni svi naravni uvjeti kao što su dob i slobodna volja. Iz ovog je istraživanja vidljivo da je Crkva imala važan utjecaj u društvenome životu te da je u prošlim stoljećima imala također važnu prosvjetiteljsku ulogu.

Ključne riječi: antropologija, čistoća, liturgijske knjige, odnos između muškaraca i žena, ženidba.

UVOD

Liturgijske knjige koje su vrijedile do Drugoga vatikanskog sabora nastale su koncem XVI. i početkom XVII. st., te su većim

dijelom nepromijenjene vrijedile do Drugoga vatikanskog sabora. U njima nalazimo neke odredbe koje uz liturgijsko imaju i određeno antropološko i sociološko značenje. Tako se, primjerice, donose odredbe o potrebnoj čistoći prigodom slavljenja svetih obreda: liturgijska odjeća i liturgijsko posuđe trebaju biti čisti, biskup ili svećenik trebaju prati ruke prije mise, ali i poslije pomazanja. Nadalje, liturgijske knjige donose i neke društvene odredbe pa tako propisuju da svećenici trebaju poučavati vjernike da održavaju osnove propise kod vjenčanja, da teški bolesnik na vrijeme sastavi oporuku. Naposljetku, te iste liturgijske knjige odražavaju kulturu i običaje svoga vremena pa tako nalazimo propise o društvenom položaju žena i muškaraca. Pri svemu tome valja uzeti u obzir činjenicu da su kroz više stoljeća to bile jedine knjige na raspolaganju svećenicima na osnovi kojih su nastojali uređivati društveni i obiteljski život svojih vjernika. Tako su one svjedoci svoga vremena i društva u kojem su nastale. U ovom ćemo članku ponajprije ukazati na općenitu prožetost sakralnog i svjetovnog u Svetom pismu i u liturgijskoj tradiciji. Zatim ćemo vidjeti što navedeni izvori govore općenito o čistoći i urednosti. Posebnu pozornost posvetit ćemo odredbama koje uređuju odnose između muškaraca i žena, da bismo na koncu vidjeli kakve su bile crkvene i društveno-pravne odredbe u nekim važnim razdobljima života, pri čemu su osobito precizne odredbe o sklapanju ženidbe.

1. PROŽETOST SAKRALNOG I SVJETOVNOG U SVETOM PISMU I LITURGIJSKOJ TRADICIJI

Čitajući Sveto pismo, uočavaju se brojne vjerske odredbe, posebice one koje se odnose na kultnu čistoću. Iako koncepcija nečistoće postoji u svim religijama, u židovstvu je zadobila posebno značenje. U vrijeme progonstva poimanje židovskih svećenika o odnosu između svetoga i nečistoga imalo je veliko značenje za kult, jednako kao i za svakidašnji život. Ono je bilo sredstvo razumijevanja stvarnosti i sigurnosti života.¹ U tom svjetlu neki propisi o kultnoj čistoći, primjerice, tijela, jela i posuđa,² antropološke su naravi. Naime, neki od njih u svome izvornom obli-

¹ P. Sacchi, *Puro e impuro*, u: R. Penna, G. Perego, G. Ravasi (ur.), *Temi teologici della Bibbia*, Cinisello Balsamo, 2010., 1109–1115. 1109.

² Pojam kultne čistoće, koji je posebice razvijen u Lev 11–16, poput crvene niti provlači se cijelim *Starim zavjetom*.

ku propisani su iz higijenskih i zdravstvenih razloga, kojima su u kasnijem razvoju misli pridodani i obredno-religiozni motivi.

Takvo shvaćanje odraz je ondašnjeg poimanja i kulturnog stupnja razvoja. Naime, uz materijalno poimanje čistoće pomalo se veže i monističko poimanje čovjeka, koje za razliku od grčko-helenističkog, tipično dualističkog poimanja, ne dijeli čovjeka na dušu i tijelo, na formalni i materijalni element.³ Prema biblijskom poimanju, čovjek je jedinstveno biće koje se ne može razdvojiti na dušu i tijelu. Zato su i njegovi religiozni čini, ma koliko duhovni bili, uvijek utjelovljeni. Stoga u zajednici koja pripada Bogu i koja želi nadići prirodno stanje svoga postojanja ne jede se sve, ne dodiruje se svašta i ne uporabljaju se olako životne sile rađanja. Te su zabrane imale dvojak učinak: čuvanje monoteističke vjere od miješanja s poganskim kultom i čudorednu stegu.⁴

Iako u znatno manjem broju, takve propise susrećemo i u *Novome zavjetu*. Tako se, primjerice, u evanđeljima naglašuju materijalni uvjeti čistoće: umivanja (usp. Mk 7, 3), sitničava pranja (usp. Mt 23, 25), obilježavanje grobova da bi se izbjeglo onečišćenje iz nepažnje (usp. Mt 23, 27) itd. U skladu sa starozavjetnim naukom Isus traži obdržavanje zakonom propisane čistoće (usp. Mk 1, 43), osuđujući pri tome neke pretjeranosti i pridržavanja pridodana Zakonu (usp. Mk 7, 6–13). Međutim, u svom nauku i djelovanju Isus dovodi do promjene dotadašnjeg poimanja, naglašujući da je prava i jedina čistoća ona nutarnja (usp. Mk 7, 14–23).⁵ Nečisto, dakle, nije u naravi stvari koje pripadaju Bogu,⁶ nego čovjek samoga sebe onečišćuje ne prihvaćajući Isusov nauk i ne poštujući njegove zapovijedi.

U nizu vjerskih zapovijedi i propisa i u novozavjetnim tekstovima neka su od njih antropološki i kulturološki uvjetovana. Nedvojbene primjere nalazimo u *Prvoj poslanici Korinćanima*. Tako u 1 Kor 11, 1–16. govoreći o redu na vjerskim sastancima. Pavao poziva žene na nošenje prijevjesa:

„Svaki muž koji se moli ili prorokuje pokrivena glave sramoti glavu svoju. Svaka pak žena koja se moli ili prorokuje gologlava sramoti glavu svoju. Ta to je isto kao da je obrijana.

³ O biblijskom poimanju čovjeka vidi opširnije u: A. Rebić, Čovjek u *Bibliji Staroga zavjeta*, u: *Bogoslovska smotra* 50 (1980.), 2–3, 168–183.

⁴ L. Szabó, Čist, u: X. Léon-Dufour, *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, ⁴1993., 144–149, ovdje 146.

⁵ *Isto*, 147.

⁶ U davna vremena nije bilo podjele između vjerskog i sekularnog.

Jer ako se žena ne pokriva, neka se šiša; ako li je pak ružno ženi šišati se ili brijati, neka se pokrije.” (1 Kor 11, 4–6).

Za razliku od muškaraca žene, dakle, trebaju njegovati kosu te na sastancima moliti ili prorokovati pokrivenne glave. Riječ je dakako o običaju ondašnjeg vremena kako će i sam Pavao u nastavku ustvrditi: „Sami sudite dolikuje li da se žena gologlava Bogu moli? Ne uči li nas i sama narav da je mužu sramota ako goji kosu? A ženi je dika ako je goji jer kosa joj je dana mjesto prijevjesa. Ako je kome do prepirke, takva običaja mi nemamo, a ni Crkve Božje.” (1 Kor 11, 13–16).

U svom argumentiranju Pavao polazi od naravi koja je nedvojbeno uvjetovana kulturom i društvenim normama ondašnjeg vremena. Točnije, Pavao polazi od kulturoloških normi – običaja da žene u javnosti pokrivaju glavu i običaja njegovanja duge kose – te traži objašnjenje u samoj naravi čovjekove prirode.⁷ U židovskome svijetu muževi se slobodno pokrivaju, žene uvijek, a djeca nikada.⁸ Tako se hvali žena koja nikada u javnosti nije pokazala svoju kosu, jer ona koja je na ulici otkrila kosu smatrana je razuzdanom i razbludnom te takva nije imala pravo na miraz. Pokrivanje kose vezano je, dakle, uz očuvanje stidljivosti i čednosti. U tom kontekstu Pavlove su riječi u potpunosti razumljive. Tim više što su u Korintu žene bludnice i Afroditine svećenice hodale u javnosti otkrivene glave i kratko ošišane.⁹ U tim okolnostima jasno je zašto Pavao u svojoj zajednici u Korintu, koji je bio na lošem glasu zbog svoga nemoralna, zahtijeva od žena pokrivanje glave na sastancima.¹⁰

Drugi primjer nalazimo u 1 Kor 14, 33–35: „Kao u svim Crkvama svetih, žene na Sastancima neka šute. Nije im dopušteno govoriti, nego neka budu podložne, kako i Zakon govori. Žele li što saznati, neka kod kuće pitaju svoje muževe jer ružno je da

⁷ U nekim aspektima slične tvrdnje o kosi i bradi stručnjaci su pronašli i u klasičnoj te helenističkoj literaturi. Usp. F. Manzi, *Prima lettera ai Corinzi. Introduzione, traduzione e commento*. Cinisello Balsamo, 2013., 157.

⁸ Iznimka je djevojka koja do zaručnikove kuće ide otkrivene glave.

⁹ C. Tomić, Apostol Pavao i žena, u: *Obnovljeni život* 36 (1981.) 5, 406–416, ovdje 407–108.

¹⁰ I u nekim se slavonskim selima sve donedavno podrazumijevalo da djevojke mogu pokazivati svoju kosu do udaje, a nakon udaje obvezuju se stalno nositi maramu ili kakvo drugo pokrivalo. Donedavno je izraz: „Svezala je maramu” značio da se djevojka udala. U skladu s tim u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji djevojku koja bi „utekla” i stanovala kod mladića jedno vrijeme prije vjenčanja, „strogi” župnici vjenčavali su samo na pokrajnjem oltaru, pri čemu je, dakako, morala nositi maramu.

žena govori na Sastanku.” Kako razumjeti ovu zabranu u odnosu na prethodni tekst u kojemu je ženama na zajedničkim sastancima bilo dopušteno moliti i prorokovati? Prema nekim autorima, u 1 Kor 11, 2–16 bila bi riječ o pravilima o ponašanju žena u privatnim prostorima ili u manjim molitvenim skupinama, dok bi se šutnja žena u 1 Kor 14, 33–35 odnosila na javno okupljanje cijele zajednice.¹¹ Drugi smatraju da Pavao nije autor tih redaka jer je malo vjerojatno da bi sam sebi proturječio te tako izgubio kredibilitet kao čovjek, apostol i utemeljitelj Crkve u Korintu.¹²

Puno važnije od autentičnosti pitanje je razumijevanja Pavlova argumentiranja navedene zabrane. Kako proizlazi iz teksta Pavao se poziva na Zakon. O kojem je Zakonu riječ? U prethodnim redcima Pavao je upozorio da pod pojmom Zakon misli na Mojsijev zakon, tj. na židovske Svete spise (usp. 1 Kor 14, 21). U tom svjetlu možemo pretpostaviti da se Pavao ovdje pozivao na starozavjetne tekstove kao što su izvješće o stvaranju muškarca i žene (usp. Post 2, 21–22) i izvješće o prvom čovjekovu grijehu (usp. Post 3, 16) ili na neku od normi židovske tradicije ukorijenjenu u Svetome pismu. U svakom slučaju, riječ je o zabrani koju je potrebno interpretirati u kulturološkom obzorju židovskog i antičkog svijeta. Naime, prema židovskoj tradiciji žene su na liturgijskim sinagogalnim sastancima šutjele, no muževi su ih mogli poučavati kod kuće. U tom kontekstu od iznimne je važnosti i svjedočanstvo Kornelija Neposa iz I. stoljeća:

„Koji se Rimljanin ustručava primjerice dovesti sa sobom svoju suprugu na gozbu, ili kod koga nema majka obitelji prvo mjesto u kući i ne sudjeluje u svečanom društvu? To je sasvim drukčije u Grčkoj. Jer tu se ženu ne pripušta ni na gozbu, osim ako je s rođacima, niti ona sjedi gdje drugdje doli u unutarnjem dijelu kuće, nazvan ženskom odajom, kamo dolaze samo najbliži rođaci.”¹³

Slično nalazimo i u grčko-helenističkoj kulturi. Naime, u bračnim propisima grčkog filozofa i pisca Plutarha čitamo: „Žena treba ostati kući i šutjeti. Dobro je naime da govori samo njezin

¹¹ Usp. I. Čatić, *Crkva – novo društvo usred staroga imperija*, Zagreb, 2016., 343–344.

¹² Usp. J. Juroš, Sveti Pavao i žene, u: *Obnovljeni život* 66 (2011.) 1, 107–118, ovdje 114. B. Mrakovčić, *Biblijska pitanja*, Zagreb, 2018., 297 drži da Pavao ovdje ne iznosi svoje osobno mišljenje, nego mišljenje nekih muškaraca u zajednici koji su zahtijevali šutnju žena na sastancima.

¹³ Prema: F. Courth, *Sakramenti. Priručnik za teološki studij i praksu*, Đakovo, 1997., 445.

muž ili preko njega [...].”¹⁴ Osim toga ne smijemo izgubiti iz vida razuzdanost i nemoral kojemu je zajednica u Korintu bila izložena. Stoga je razumljiva Pavlova zabrinutost kojom poziva kršćane da ne čine ništa što bi mladu tek osnovanu zajednicu moglo dovesti u nepoželjan religiozno-društveni položaj.¹⁵

Slične propise nalazimo i u liturgijskim knjigama poslije Tridentuskog sabora. Krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća prosvjećenost puka bila je na niskoj razini, a i sami svećenici često su bili nedostatno obrazovani. Zbog toga je – u stilu rubricizma – u liturgijskim knjigama prije Drugoga vatikanskog sabora gotovo sve u obredima bilo točno propisano, a među tim propisima našle su se i odredbe koje bismo mogli svrstati u odredbe o čistoći, stidljivosti, muško-ženskim odnosima, o nekim društvenim ustanovama itd. Važeće liturgijske knjige takvih naputaka nemaju, budući da se danas, primjerice, pranje ruku i održavanje čistoće samo po sebi razumije i takvo pretpostavlja. Jednako tako ne donose se više ni neke odredbe o mjestu žene u Crkvi.

U svjetlu navedenoga u ovom radu proučili smo što Rimski obrednik,¹⁶ Rimski misal¹⁷ i Rimski pontifikal¹⁸ govore o čistoći, o odnosu među spolovima te o nekim društvenim uzusima i odredbama. Napominjemo da su te odredbe uglavnom ostale nepromijenjene u svim izdanjima spomenutih knjiga sve do Drugoga vatikanskog sabora.

¹⁴ Preuzeto iz: F. Manzi, *Prima lettera ai Corinzi*, 205.

¹⁵ Usp. L. Morris, *Prva poslanica Korinćanima. Uvod i komentar*, Daruvar, 1997., 198.

¹⁶ *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi iussu editum, aliorumque pontificum cura recognitum, atque auctoritate Ssmi D. N. Pii Papae XI ad normam codicis iuris canonici accommodatum*. Editio prima iuxta typicam, Ratisbonae, Sumptibus et typis Friderici Pustet, 1925. Navodit ćemo samo posljednje izdanje na hrvatskom jeziku: *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa, a oblašču svetog G. N. pape Pija XI, udešen prema Zborniku kanonskog prava, po tipskom izdanju rimskom*, Zagreb, 1929. (= RO) Usp. također prvo tipsko izdanje: M. Sodi, J. J. Flores Arcas (ur.), *Rituale Romanum. Editio princeps (1614)*. Edizione anastatica, Città del Vaticano, 2005.

¹⁷ Navodit ćemo posljednje prijesaborsko izdanje: *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum*. Editio prima iuxta typicam, Romae – Turonibus – Parisiis, 1962. (= MR). Usp. također i prvo tipsko izdanje: *Missale Romanum. Editio princeps (1570)*. Edizione anastatica, Introduzione e Appendice (prir. M. Sodi, A. M. Triacca), Città del Vaticano, 1998.

¹⁸ Navodit ćemo posljednje prijesaborsko izdanje: *Pontificale Romanum, Pars prima, Editio typica, Typis Poliglotis Vaticanis*, 1962. (= PR 1); *Pontificale Romanum, Pars tertia e Apendix, Typis Poliglotis Vaticanis*, 1962. (= PR 3). Usp. također prvo tipsko izdanje: M. Sodi, A. M. Triacca (ur.), *Pontificale Romanum. Editio Princeps (1595/1596)*. Edizione anastatica, Introduzione e Appendice, 1997.

2. PROPISI O ČISTOĆI I UREDNOSTI

Propisi o kulturnoj čistoći koje nalazimo u Svetom pismu bili su od iznimne važnosti za život zajednice, jer je čistoća bez izravne veze s moralnošću, osiguravala zakonsku prikladnost za valjano sudjelovanje u bogoštovlju i za svagdanje valjano izvršavanje vjerskih propisa i obveza. U tom pogledu posebice se naglašavala tjelesna čistoća, jer sve što dolazi u doticaj s bogoštovljem moralo je biti besprijekorno čisto (usp. Lev 21–22).¹⁹ Bogoštovna čistoća u većini slučajeva zadobivala se pranjem tijela i odjeće. Takve propise nalazimo i u poslijesaborskim liturgijskim knjigama.

2.1. *Pranje ruku*

Jedan je od važnijih propisa, dakako, propis o pranju ruku koji također susrećemo i u Svetome pismu. Naime, u *Novome zavjetu* na više mjesta spominje se pranje ruku prije jela koje je, za razliku od obveznog pranja nogu, imalo simbolično značenje.²⁰ No, potrebno je naglasiti da se pranje ruku prije jela, kako proizlazi iz novozavjetnih tekstova (usp. Mk 7, 2.5; Lk 11, 38; Mt 15, 2), temeljilo na usmenoj predaji, tj. na predaji starih koja je obuhvaćala zapovijedi i postupke koje su rabini dodali Mojsijevu zakonu.

I u liturgijskim knjigama prije Drugoga vatikanskog sabora na više se mjesta govori o pranju ruku, što je, svakako, osnovni uvjet čistoće i higijene. Prije mise svećenik u sakristiji prvo u misalu pronade sve što je potrebno za misu dana i označi vrpčama, nakon toga treba oprati ruke (uz propisanu molitvu) i tek se onda počne odijevati za misu.²¹ Kao što je i danas u rubrikama, svećenik pere ruke u misi u sklopu priprave darova. U starini je to bilo potrebno jer je svećenik primao sve darove (u naravi), ne samo za potrebe misne žrtve, nego i one za potrebe Crkve i siromaha.²² Vrlo brzo to pranje ruku dobiva simbolično značenje: prije nego što dotakne posvećene prilike, celebrant treba oprati ruke.²³ Nadalje, ruke pere i prije pričesti koja se dijeli izvan mise,²⁴ ali i nakon što pričesti²⁵ te nakon što pomaže bolesnika.²⁶

¹⁹ L. Szabó, *Čist*, 145.

²⁰ *Biblijski Leksikon*, Pranje, Zagreb, 1996., 254–255, ovdje 254.

²¹ Usp. MR, *Ritus servandus in celebratione misae*, I, 1, XIV.

²² MR, *Ritus servandus in celebratione misae*, VII, 6, XLVIII.

²³ Usp. J. A. Jungman, *Missarum sollemnia*, 2., Wien, 1952., 95–103.

²⁴ Usp. RO, 90, br. 1.

²⁵ Usp. RO, 98, br. 22.

²⁶ Prije pranja ruku svećenik briše prste sredinom kruha. Usp. RO, 103, br. 1.

Zanimljivo je da se određuje pranje ruku prije krštenja djeteta,²⁷ dok se kod krštenja odraslih o tome ne govori! Jednako tako, prije nego što počne dijeliti sakrament potvrde,²⁸ biskup treba oprati ruke,²⁹ ali i na kraju obreda.³⁰ Jednako tako postupa prigodom pomazanja ređenika.³¹

2.2. Održavanje čistoće i briga za zdravlje

Liturgijske knjige naglašuju potrebu održavanja čistoće u svetim činima. Tako se prije blagoslova krsne vode, posuda u krstionici ima očistiti te se u nju treba uliti bistra voda.³² Za blagoslov vode valja uzeti čistu vodu.³³ Za slavlje svete mise određuje se da misno ruho (*paramenta*) treba sezati do gležnjeva te da ne smije biti poderano (*lacera*, odnosno *scissa*), nego čitavo, dolično čisto, lijepo i od biskupa blagoslovljeno.³⁴ Zanimljiva je i odredba da svećenik koji slavi misu treba biti obuven (*calceatis pedibus*).³⁵ Naglašava se također da lanena vrpca koja se privezuje na krizmanike nakon pomazanja svetim uljem treba biti čista.³⁶ K tomu, čistoća se zahtijeva za ubrus biskupa posvetitelja kod biskupskog ređenja (*mappa munda*).³⁷ Ulje za ulje za posvetu treba biti čisto (*mundissimum*)³⁸ i pohranjeno na čistu mjestu.³⁹ U slavlju bolesničkog pomazanja naglašuje se da bolesnikova soba i stol i ubrus imaju biti čisti.⁴⁰ Kuglice pamuka kojim se otaru dijelovi tijela gdje je bolesnik bio pomazan treba staviti u čistu posudu i onda spaliti.⁴¹ U konačnici i svećenik koji nosi pričest

²⁷ Usp. RO, 12, br. 67; 47, br. 2.

²⁸ Potvrda se podjeljivala izvan mise.

²⁹ Usp. PR 1, 9.

³⁰ Briše palac komadićem kruha i onda pere ruke. Usp. PR 1, 10.

³¹ Tj. palac briše komadićem kruha, a onda ruke pere. Usp. PR 1, 51.

³² Usp. RO, 74, br. 1.

³³ Usp. RO, 254, br. 1.

³⁴ Usp. RM, XIV, Ritus servandus in celebratione missae, 1. De preparatione sacerdotis celebranturi, br. 2.

³⁵ Usp. MR, Ritus servandus in celebratione misae, I, 2, XIV. Očito se u XVI. st., kada je nastao ovaj misal, nije pretpostavljalo da svi imaju prikladnu obuću.

³⁶ Usp. PR 1, 9.

³⁷ Usp. PR 1, 90.

³⁸ Usp. PR 3, 7.

³⁹ Usp. RO, 100, br. 3.

⁴⁰ Usp. RO, 96, 10–11.

⁴¹ Usp. RO, 105, 9.

bolesniku treba biti u pristojnoj odjeći, a pričest treba biti prekrivena čistim velom.⁴²

Brigu za zdravlje pokazuje odredba da se za krštenje ne uzima odveć hladna voda:

„Ako se (blagoslovljena) voda smrzne, neka se (svećenik) pobrine, da se rastopi. Ako se samo malko sledi, ili je odveć hladna, može nešto naravne, neblagoslovljene vode ugrijeti i smiješati s krsnom u posudici pripremljenoj za to, pa se tom umlaćenom vodom poslužiti kod krštenja, a da ne nau-di djetecu.”⁴³

3. NAPUTCI O STIDLJIVOSTI I O ODNOSIMA MEĐU SPOLOVIMA

3.1. *Stidljivost*

U prvom smo poglavlju govorili o propisu nošenja prijevjesa za vrijeme molitve ili prorokovanja i o šutnji na sastancima koji su, kulturološki uvjetovani, štitili čednost i čestitost kršćanskih žena u vrlo nepovoljnom nemoralnom okruženju kakvom je bila izložena zajednica u Korintu. I u ranoj se Crkvi pazilo na stidljivost, da se ne bi „dalo povoda klevetama”. Upravo su zbog toga za neke službe bile postavljene đakonise.⁴⁴ Tako u spisu *Didascalia apostolorum* s početka III. st. čitamo:

„One koji ti se dopadaju iz čitavog naroda odaberi i postavi ih za đakone: muževe da se skrbe za mnoge potrebne stvari te žene za službu ženama. Ima naime domova u koje, radi pogana, ne možeš ženama poslati đakona; pošalji stoga đakonise. I u mnogim drugim stvarima potrebna je uloga đakonise. Kao prvo, kada žene (u obredu krštenja) ulaze u vodu, đakonise pomazuju uljem one koje silaze u vodu.”⁴⁵

Njihova je služba važna i kod njegovanja bolesnica. S tim u svezi Epifanije Salamški (315. – 403.) obrazlaže:

„Ako za Crkvu i postoji stalež đakonisa, on ipak nije za svećeničku službu, nego poradi dostojanstva žene, bilo za vrije-

⁴² Usp. RO, 95, 6.

⁴³ RO, 5, br. 7.

⁴⁴ To je, kao što je bilo već spomenuto, osobito bilo važno na Istoku, gdje je odijeljenost muškaraca od žena bila više naglašena.

⁴⁵ *Didascalia et constitutiones apostolorum*, III., 12, 1 – 2, (izd. F. X. Funk), I., Paderborn, 1905., 208–210. Za hrvatski prijevod jednoga dijela ovoga teksta usp. F. Courth, *Sakramenti*, 441–442.

me krsne kupelji ili za skrb kod bolesti ili starosti, bilo ako inače treba tijelo žene biti razgoličeno; njega ne smiju gledati muškarci kojima su povjerene svećeničke zadaće, nego samo đakonisa; po nalogu svećenika brine se ona za ženu kroz vrijeme dok su odložene haljine. To odgovara staleškom odgoju i crkvenoj stezi koja je u zakonskom pravilu uvidavno i dobro zaštićena.⁴⁶

Iako se na Zapadu nije toliko strogo gledalo, ipak liturgijske knjige pokazuju brigu za stidljivost. Dostojanstvenu stidljivost možemo iščitati iz napatka da svećenik, kada ide slaviti misu, od sakristije prema oltaru treba ići *oculis demissis, incessu gravi, erecto corpore*, to jest *spuštena pogleda, čvrsta koraka i uspravna držanja*.⁴⁷ Kod sakramenta pomirenja obrednik precizira da se žene ne smiju ispovijedati izvan ispovjedaonice, osim zbog bolesti ili neke druge potrebe o kojoj odlučuje biskup, dok se muškarci mogu ispovijedati i u privatnim kućama.⁴⁸ Nadalje, ispovjedaonica u kojoj se ispovijedaju žene treba biti u crkvi na vidljivome mjestu, a u ispovjedaonici treba svakako biti i „stalna i sitno bušena rešetka”.⁴⁹ Zanimljiva je odredba da u ispovijedi svećenik ne smije „osobito mladež oba spola, pa ni drugih, nerazborito pitati za ono, čega ne znadu, da se ne sablazne i ne nauče tako grijesiti”.⁵⁰

Na stidljivost se osobito pazilo kod pohoda bolesnika. Tako se pomazanje nogu može ispustiti iz „svakog pametnog razloga”.⁵¹ Nadalje, kad čita evanđelje, ako bolesnik ne može, svećenik ga znamenjuje po čelu, usnama i prsima, ali samo ako je muškarac. Ako je riječ o ženi, to treba učiniti neka druga ženska osoba.⁵²

Nadalje, u obredu odrješenja od izopćenja izvan sakramentalne ispovijedi, „pokornik kleči na oba koljena svučen isključivo do košulje (ako je muški). Svećenik ga udari lagano šibom ili konopčićem po ramenu.”⁵³

⁴⁶ PG 42, 744. Hrvatski tekst prema: F. Courth, *Sakramenti*, 442.

⁴⁷ MR, *Ritus servandus in celebratione misae*, II, 1, XIV.

⁴⁸ Usp. RO, 78, br. 9.

⁴⁹ Usp. RO, 78, br. 8.

⁵⁰ RO, 78, br. 17. Ovdje se zacijelo uglavnom misli na grijeh *de sexto*.

⁵¹ RO, 102, br. 16; 106, br. 11.

⁵² Usp. RO, 127, br. 22–23.

⁵³ RO, 82, 4. Inače u davnom obredu krštenja katekumeni su dovedeni bosi i odrješenih haljina, kako je to bio običaj za ratne zarobljenike, jer su oni – prije krštenja – bili đavlovi robovi. Usp. Ivan Zlatousti, *Krsne pouke*, III, 6, Makarska, 2000., 156.

U početcima, kada se pričest dijelila samo na ruku, pojavio se običaj da žene prije pričesti trebaju prekriti dlan rupcem koji su nazivali *dominicale*, a muškarci su trebali samo prethodno oprati ruke.⁵⁴

U obredu blagoslova opata biskup prije pričesti opatu daje mir,⁵⁵ ali kod blagoslova opatice ona na koncu obreda prima poljubac od svojih sestara.⁵⁶

Kod posvete djevica prije samog obreda (dan prije ili ujutro istoga dana) biskup ispituje kandidatkinje o njihovoj dobi (da imaju barem 25 godina), jesu li se slobodno odlučile itd., te osobito o njihovu životu i o *carnis integritate*.⁵⁷ Napominje se da treba pripremiti prikladno mjesto gdje se nakon posvete mogu obući u svoje redovničke haljine koje je biskup prethodno blagoslovio.⁵⁸

Zanimljiva je i odredba glede vjenčanja koja – na svoj način – ulazi u ovo poglavlje: „Mjesni ordinariji... u crkvama ili bogomoljama sjemeništa ili redovnica neka toga (tj. vjenčanja) ne dopuštaju, osim kada traži potreba i uz prikladan oprez.”⁵⁹

3.2. Odnosi između muškaraca i žena

S obzirom na društveni položaj žene u židovstvu poznato je da one i u vjerskom pogledu nisu bile izjednačene s muževima. Za naše istraživanje zanimljiva je činjenica da su za vrijeme bogoslužja žene bile odijeljene od muškaraca. Tako je za njih u sinagogi i u hramu bilo određeno posebno mjesto. U istočni dio hramske građevine, koji se nastavljao nakon ulaznih vrata, mogle su ući i žene, a u trijemu koji je okruživao dio hramskog prostora posebno za žene bile su smještene škrinje za milostinju u koje su mogle ubaciti svoj dar za hramsko bogoslužje (usp. Mk 12, 41–44).⁶⁰

I liturgijske knjige u obredima odjeljuju muškarce od žena. Tako se u obredu krštenja odraslih određuje da muškarci budu

⁵⁴ Usp. M. Righetti, *Storia liturgica*, 3. *La messa*, Milano, 32005., 516.

⁵⁵ Usp. PR 1, 119. Inače, u ono vrijeme „davanje mira” bila je gesta grljenja koja oponaša poljubac u oba obraza.

⁵⁶ Usp. PR 1, 137.

⁵⁷ Usp. PR 1, 139.

⁵⁸ Usp. PR 1, 139; 144.

⁵⁹ Usp. RO, 246, br. 20.

⁶⁰ A. Popović, *Novozavjetno vrijeme. Povijesno-političko i religiozno-kulturno okruženje*, Zagreb, 2007, 193. O društvenom položaju žene vidi: A. Rebić, *Biblijske starine*, Zagreb, 1992., 90–92.

ne desnoj strani, a žene na lijevoj.⁶¹ Isto se određuje kod krštenja djece.⁶² Obredi i molitve posebno su za muškarce, a posebno za žene u obredu krštenja odraslih⁶³ kao i djece.⁶⁴ U obredu krštenja u smrtnoj pogibli obrednik daje prednost muškarcima: „Ako je nazočan svećenik, njega ide da krsti prije nego đakona, đakona prije nego podđakona, klerika prije nego svjetovnjaka i muškarca prije nego žensku, ako ne bi zbog stidljivosti dolikovalo, da radije žena krsti nego muškarac, ili ako bi žena bolje poznavala lik i način krštenja.”⁶⁵ Zanimljivo je da se u obredu krizme određuje da muškarac ne može biti kum ženskoj osobi i obratno,⁶⁶ dok se kod krštenja to ne traži.⁶⁷ Zanimljiva je i činjenica da, ako ženik ima zakonsku dob za ženidbu (16 godina), ali nije punoljetan, treba imati suglasnost roditelja, dok se za mladenku u tome smislu ništa ne određuje.⁶⁸

4. CRKVENE I DRUŠTVENO-PRAVNE ODREDBE

Uz obred krštenja nekoliko je zanimljivih odredaba. Tako se veli: „Neka (roditelji) djeci ne daju imena sramotna, bajoslovna ili smiješna ili lažnih bogova ili bezbožnih nevjernika, nego radije, koliko se može, imena svetca da se vjernici potiču na pobožan život, a štite zagovorom.”⁶⁹

Osobito je zanimljiva sljedeća odredba: „Neka župnik nastoji opomenuti djetinje roditelje, da ne drže ni oni ni dojilje djeteta uza se u postelji, jer bi ga mogli zadušiti.”⁷⁰

Danas manje razumljivo zvuči sljedeća odredba: „Valja također opomenuti roditelje, pa i druge, ako zatreba, da djecu nipošto ne daju dojiti ni hraniti Židovkama, nevjernicima i

⁶¹ Usp. RO, 27, br. 5.

⁶² Usp. RO, 20, br. 28.

⁶³ Usp. RO, 33, br. 16–21; 37, br. 22–27.

⁶⁴ Usp. RO, 20, br. 28.

⁶⁵ Usp. RO, 6, br. 16.

⁶⁶ Usp. PR 1, 9.

⁶⁷ Usp. RO, 9, br. 33.

⁶⁸ Usp. RO, 246, br. 15. Vjerojatno zbog toga što se očekuje da muž ima skrbiti za obitelj, pa je njegova odgovornost veća.

⁶⁹ Usp. RO, 13, br. 70. Budući da su u nas sve do završetka Drugoga svjetskog rata župnici bili i matičari (matica krštenih ujedno je bila i matica rođenih), mnogi su župnici revno izvršavali taj naputak, pa su često, mimo volje roditelja, upisivali „sveta” imena. Primjerice, umjesto Zlatko, Željko ili Zvonko, jednostavno bi upisali Ivan, Marko ili Petar, pa su to ostala kao službena imena.

⁷⁰ Usp. RO, 21, br. 32.

krivovjerkama.⁷¹ Da bi u smrtnoj pogibli krštenje bilo pravilno podijeljeno, određuje se: „Neka vjernici, osobito primalje, liječnici i ranarnici nauče kako se pravilno podjeljuje krst nužde.”⁷² Obrednik pazi da odrasli prime krst svojevolumno. Tako određuje: „Ludi se i mahniti ne smiju krstiti, osim ako su takvi bili od rođenja, ili prije nego su došli pameti. A tada ih treba krstiti kao djecu. No ako dolaze katkada sebi, neka se krste, kad su pri pameti, budu li htjeli. Neka se krste i onda, ako su prije nego su poludjeli, očitovali želju da bi se krstili, a život im je u pogibli.”⁷³ Međutim, za posljednje se pomazanje veli da se ono može dati samo vjerniku koji je došao k razumu.⁷⁴

Kad je riječ o sakramentu ženidbe, Obrednik kao prvo traži od župnika da bude siguran da za ženidbu nema nikakvih zapreka. Valja uzeti u obzir da građanska ženidba u ono vrijeme nije postojala. Zato se Crkva brinula da svi naravni uvjeti budu zadovoljeni da bi ženidba uopće bila valjana (dob, slobodna odluka, nevezanost prethodnom bračnom vezom itd.). Zbog toga se namjeravana ženidba treba javno oglasiti u crkvi u objema župama. U navještaju se pozivaju vjernici da jave župniku, ako bi im bila poznata kakva zapreka za spomenutu ženidbu.⁷⁵ Župnik je dužan ispitati uzimaju li se mladenci slobodno, te imaju li zakonitu dob.⁷⁶ Upravo se zbog toga određuje da bi bile nezakonite ženidbe otimača, dok je žena u vlasti otmičara.⁷⁷ Iako se navodi da je zakonita dob za ženidbu za mladića 16, a za djevojku 14 godina,⁷⁸ ipak se određuje: „Neka župnik ozbiljno opomene nedorasle⁷⁹ sinove, da ne sklapaju ženidbe, a da toga ne znaju ili se tomu s razlogom protive roditelji. Ne poslušaju li, neka ne pribiva njihovoj ženidbi, ako prije ne upita za savjet mjesnog Ordinarija.”⁸⁰ Određuje se da vjenčanje može biti tijekom cijele

⁷¹ Usp. RO, 21, br. 33.

⁷² Usp. RO, 6, br. 17.

⁷³ Usp. RO, 22, br. 9.

⁷⁴ Dakle, ne djeci i duševnim bolesnicima. Usp. RO, 101, br. 8.

⁷⁵ Usp. RO, 245, br. 6 – 8.

⁷⁶ Usp. RO, 243–244, br. 1.

⁷⁷ Usp. RO, 244, br. 4. To znači da, ako mladić „ukrade” djevojku, odnosno, ako ona „utekne”, ona se prvo mora vratiti u svoju kuću, pokazujući time slobodno stupanje u ženidbu.

⁷⁸ Usp. RO, 244, br. 1.

⁷⁹ Dakle, nepunoljetne.

⁸⁰ Usp. RO, 246, br. 15. Zanimljivo je što takve odredbe nema glede mladenke!

godine, ali se svečano vjenčanje (dakle, svadba) ne smije slaviti u „zabranjena vremena”: od Prve nedjelje došašća do Božića, te od Čiste srijede do Uskrsa.⁸¹ Ženidbu,⁸² kao i krštenje⁸³ valja upisati u pripadajuću maticu. Osim toga bilješka o ženidbi unese se i u opasku matice krštenih mladenaca. Time se sprječava mogući pokušaj bigamije.⁸⁴

Glede umirućih zanimljiv je sljedeći naputak:

„Ako bolest bude teža ili opasna, neka (župnik) svjetuje bolesnika, da sve svoje stvari pravo uredi i napravi oporuku, dok je pri zdravom razumu. Ima li što tuđe, neka povraiti, a neka i za svoju dušu naredi, što mu se sviđi Gospodinu, prema svom imutku. Ali dok to spominje, neka se čuva i sjenke lakomosti.”⁸⁵

Glede pokopa važna je i odredba da se „ni jedno tijelo ne pokopa, osobito ako je smrt nagla, dok ne prođe odmjereni rok, tako da se ne može ni malo sumnjati o smrti”.⁸⁶ Zabranjuje se za sprovod uzeti veću taksu nego što je propisana.⁸⁷ Naprotiv, posve se besplatno trebaju pokopati – po svim liturgijskim propisima i dijecezanskim statutima siromasi.⁸⁸

Ako se lijes s pokojnikom unosi u crkvu, razlikuje se, je li on laik ili klerik: noge pokojnika postave se prema oltaru ako je laik, a prema izlazu ako je svećenik.⁸⁹ Crkveni se ukop uskraćuje nekrštenima, nekatolicima izopćenima, samoubojicama, onima koji umru u dvoboju, onima koji su odredili da im se tijelo spali, te, općenito, javnim i očitim grješnicima.⁹⁰

Naposljetku, ako umre kršteno dijete koje još nije došlo razumu, treba se pokopati na posebnome mjestu u groblju. Ako na takvim sprovodima zvone zvona, „ne smiju zvoniti glasom žalosnim, već prije svečanim”, a svećenik nosi bijelu štolu.⁹¹

⁸¹ Usp. RO, 246, br. 19.

⁸² Usp. RO, 249, br. 7.

⁸³ Usp. RO, 21, br. 34.

⁸⁴ Usp. RO, 249, br. 7.

⁸⁵ Usp. RO, 125, br. 16.

⁸⁶ RO, 163, br. 3.

⁸⁷ Usp. RO, 164, br. 9.

⁸⁸ Usp. RO, 164, br. 11.

⁸⁹ Usp. RO, 164, br. 18; 171, br. 4.

⁹⁰ Usp. RO, 165–166, br. 1 – 4.

⁹¹ RO, 235, br. 1 – 2.

ZAKLJUČAK

Liturgijske knjige dragocjen su izvor podataka o društvenom i vjerskom životu svoga vremena. Uzme li se u obzir činjenica da je Crkva pokrivala mnoga područja koje danas uređuje država, očito je da su crkveni propisi imali veliki utjecaj i na društveni život. Tako su, primjerice, crkvene matice krštenih u nas bile mjerodavne sve do 1945., kada je država počela voditi matice rođenih. Jednako je tako stoljećima jedini mogući način sklapanja ženidbe bio onaj crkveni. K tomu veliki dio vjernika jedino je u okruženju Crkve mogao dobiti neke životne pouke, na primjer, što treba činiti da bi ženidba bila valjana, kako treba postupati s novorođenčadi, kako čovjek treba urediti posljednje dane svoga života. Kada je riječ o odnosu među spolovima, valja uzeti u obzir da su liturgijske knjige odražavale onodobna shvaćanja i onodobni mentalitet, pa u tome kontekstu valja gledati podređeni položaj žena. Naposljetku, i na građanskom području u nekim dijelovima Europe žene su tek u drugoj polovici XX. st. dobile pravo glasa. U svakom slučaju, te su knjige zanimljivo svjedočanstvo svoga vremena, vremena kada se sakralno i svjetovno sretno isprepletalo, vremena u kojem je nastala Europa i europska uljudba.

ANTHROPOLOGICAL AND SOCIAL FEATURES
OF THE PRE-COUNCIL LITURGICAL LITERATURE*Summary*

In this article, the authors explore the anthropological and social features in the liturgical books published in the 16th and 17th centuries, which were not significantly changed until the Second Vatican Council (1962-1965). In previous centuries, the Church had exclusive jurisdiction in certain areas, which are today covered by the civil society (the state): education, health, marriage laws, church bookkeeping. In their research, the authors show that in the mentioned books some provisions were made that are not only related to the liturgy. These are the instructions on the purity of church vestments and church vessels, and on the purity of church officials. Similarly, there are detailed provisions relating to morals (shyness) and the relationship between men and women, and it is evident that women are

in a subordinate position in accordance with the customs of the past, which is largely based on biblical tradition. The books also provide instructions and provisions on other important aspects of life, especially with regard to marriage, taking care to meet all-natural conditions such as age and free will. It is evident from this research that the Church had an important influence in social life and that in the past centuries it also had an important enlightening role in the society.

Key words: anthropological, liturgical books, marriage, purity, relationship between men and women.